

**ODDIY NAMATAK (*ROSA CANINA L.*) NEMATODAFANASI VA
ULARNING BALANDLIK MINTAQALARI BO`YICHA TARQALISHI****E.Q.Abduraxmonova***Jizzax Davlat pedagogika universiteti o`qituvchisi*

Annotatsiya: *Oddiy namatak (*Rosa canina L.*) Nematodafanasi va ularning balandlik mintaqalari bo`yicha tarqalishi haqida batafsil ma`lumot berilgan.*

**Kalit so`zlar:** *Yeates klassifikatsiyasi, yirtqich nematodalar, politroflar o`txo`r nematodalar.*

Qoratepa tog` massivida na`matak faunasida 44 turga mansub nematodalar borligi aniqlangan. Aniqlangan turlar Nematodalar (Nematodes) tipining Adenophorea va Secernentea sinflariga mansub 4 ta turkumga kirishi ma`lum bo`ldi.

Aniqlangan turlarni ekologik tarkibi jihatidan Yeates klassifikatsiyasiga asosan bakteriyalar bilan oziqlanuvchilar – bakteriotroflar, yirtqich nematodalar, politroflar, zamburug` gifalari bilan oziqlanuvchi nematodalar – mikogelmintlar, o`txo`r nematodalar guruhlariga ajratildi. O`z navbatida o`simlik mahsuloti bilan oziqlanuvchi nematodalar yana bir nechta kichik guruhlariga jumladan, o`troq endoparazitlar, migratsiyalanuvchi endoparazitlar, yarim endoparazitlar, ektoparazitlar, ildiz epidermisi yoki ildiz tukchalari bilan oziqlanuvchilar, lishayniklar yoki o`simlik shirasi bilan oziqlanuvchi nematodalarga ajratildi.

Bakteriotroflar - Mazkur guruhga kiruvchi nematodalar erkin yashovchi nematodalar bo`lib, asosan chuchuk suv va yuqori namlikdagi tuproqlarda bakteriyalar bilan oziqlanuvchi turlarni o`z ichiga oladi. Tadqiqotlarimizda na`matak nematodafanasida bakteriotroflarning 4 turi (*Mesorhabditis irregularis*, *Cephalobus persegnis*, *Panagrolaimus subelongatus*, *Panagrolaimoides multidentatus*) qayd etildi. Ushbu turlarning barchasi rizosfera tuprog`ining 0-15 va 15-30 sm li qatlamlaridan ko`p miqdorda topildi. Faqatgina *C. persegnis* turi kam miqdordagi (5 individ) sonda ildiz sistemasida uchratildi. Ushbu holat ba`zan bakteriotroflar o`simlikning zararlangan organlaridagi mikroorganizmlar bilan oziqlanishga o`tishi bilan bog`liq bo`lishi mumkin.[2]

Yirtqich nematodalar -Ushbu guruhga kiruvchi nematodalarning og`iz bo`shlig`ida nayza yoki xitinlashgan og`iz kapsulasi yoki tishlar shakllangan. Yirtqich nematodalar boshqa mayda nematodalar va ularning lichinkalari bilan oziqlanadi. Bundan tashqari ular ba`zan o`simlikning ildiz sistemasiga ham kirib olishi mumkin, lekin salbiy ta`sir ko`rsatmaydi. Bizning materialimizda ushbu ekologik guruh vakillaridan 3 tur (*Mononchus papillatus*, *Mononchus truncatus*,

Discolaimus cylindricum) topildi. Yirtqich nematodalardan *M. papillitus*, oʻsimlikning faqat rizosfera tuprogʻida aniqlangan boʻlsa, *M. truncatus* va *D. cylindricum* kam miqdordagi individlari bilan rizosfera tuproq qatlamlarida uchratildi.

Politroflar - ekologik guruhi nematodafaunasi oʻrganilgan oʻsimlik faunasida anchagina katta sondagi turlari bilan qayd etildi. Ushbu guruhga mansub nematodalar bakteriyalar, zamburugʻ gifalari va nematodalari bilan oziqlanishdan tortib ektoparazit holda oʻsimlik shirasi bilan oziqlanishi ham mumkin. Olimlar tomonidan bu turlarning faqatgina oʻtroq va migratsiyalanuvchi endoparazit holda hayot kechirishi hali tasdigʻini topmagan. Shuning uchun ham mazkur guruh vakillari 15 tur bilan subdominant ekologik guruh sifatida fauna tarkibidan joy oldi. Politroflar asosan *Dorylaimus*, *Eudorylaimus*, *Mesodorylaimus* avlodi vakillaridan tashkil topdi. *Paraxonichium* avlodidan faqatgina *P. laetificans* turi uchratildi. Mazkur turlar asosan oʻsimlikning 0-15 va 15-30 sm li qatlamlarida koʻp sondagi individlari bilan qayd etilgan boʻlsa, 30-50 sm li qatlamda individlar juda siyrak, ildiz sistemasida esa *Mesodorylaimus* avlodiga mansub 3 tur (*M. bastiani*, *M. meyli*, *M. musae*) uchratildi.

Mikogelmintlar. Mikogelmintlarning ekologik xususiyatlaridan biri shundan iboratki, ular aslida saprobiotik jarayoni mavjud boʻlgan manbada uchraydi va undagi zamburugʻ miseliylari bilan oziqlanadi. Baʼzan oʻsimliklarning vegetativ aʼzolarida mavjud boʻlgan zamburugʻlar orasida toʻplanib turadi. Bunday turlarining sanchuvchi ignasi (stileti) ham kichik va nozik boʻladi. Shuning uchun ushbu ekologik guruh baʼzan notipik parazitlar deb ham ataladi. Parazit mikogelmintlar guruhiga mansub turlar turlitumanliligi bilan ajralib turadi. Materialimizdagi mikogelmintlarning bir avlodga kiruvchi 2 turi *Aphelenchus avenae* va *A. cylindricaudatus* lar uchratildi. Aniqlangan har ikkala tur rizosfera tuprogʻining 0-15 va 15-30 sm li qatlamlarida qayd qilindi.

Oʻtxoʻr nematodalar oʻz hayot faoliyatini davom ettirishlari uchun u yoki bu shaklda albatta tirik oʻsimlik toʻqimalari bilan trofik jihatdan bogʻlangan boʻladi. Tadqiqotlarimiz davomida mazkur guruh 17 tur bilan dominantlik qilgan boʻlsada, ushbu turlar trofik xususiyatlariga koʻra bir-biridan farqlanuvchi bir necha kichik guruhlariga mansub boʻldi. Jumladan, migratsiyalanuvchi endoparazitlar – 5 tur

(*Ditylenchus dipsaci*,

D. intermedius,

Pratylenchus pratensis

P. coffee,

P. vulnus), yarim endoparazitlar – 1 tur

(*Helicotylenchus multicinctus*), ektoparazitlar – 7 tur (*Xiphinema americanum*, *X.index*, *Aphelenchoides parietinus*, *A.pusillus*, *Paratylenchus macrophallus*, *Merlinius bagdanovi-katjakovi*, *M. quadrifer*), ildiz epidermisi yoki ildiz tukchalari bilan oziqlanuvchilar – 3 tur (*Aglenchus agricola*, *Tetylenchus clavicandatus*, *Boleodorus thyloctus*), lishayniklar yoki o‘simlik shirasi bilan oziqlanuvchi nematodalar – 1 turni (*Tylenchus davainei*) tashkil etdi. O‘troq endoparazitlardan esa faqat bir tur *Rotylenchus robustus* uchraydi.[1] Ekologik guruhning biotoplar bo‘yicha tarqalishi tahlil qilinganda o‘simlikning ildiz sistemasida migratsiyalanuvchi endoparazitlar turlari va individlari soni bilan boshqa ekologik guruhlardan ustunlik qildi. Rizosfera tuprog‘i qatlamlarida esa birmuncha xilma-xillik kuzatildi. Jumladan, tuproqning 0-15 sm li qatlamida politroflarning 15 turi uchratildi, shuningdek mazkur biotopda endoparazitlar (5 tur), ektoparazitlar (7 tur) guruhlari ham qolgan guruh vakillariga nisbatan ko‘proq qayd etildi. Rizosfera qatlamlarining 15-30 qatlamida ham ushbu tendensiya kuzatildi. 30-50 sm li qatlamda esa barcha ekologik guruh vakillarida turlar va individlar soni bo‘yicha keskin kamayish kuzatilgan bo‘lsa, mikogelmintlar umuman qayd qilinmadi (2-rasm). Ushbu holatni mazkur qatlamda organik moddalar miqdorining minimal darajaga tushishi bilan izohlash mumkin.[3]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Narzullayev S.B. 2022. New data on the vertical distribution of nematode communities in mountain ecosystems of Mount Zarafshan, Uzbekistan. Biodiversitas. 23 (8): 3967-3975. DOI: 10.13057/biodiv/d230814
- 2.Yuldashov Y.X. Namatak mevali madaniy o‘rmonlar. Ma’ruzalar matni. - T.: ToshDAU, 2003. - 15 b.
- 3.Тулаганов А.Т., Усманова А.З. – 1978. Фитонематоды Узбекистана. часть 2, Изд-во «ФАН» Уз.ССР, Ташкент. – 435 с